

УДК 341.231.14

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2021.1.4>**А. М. Кучук**

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права та методики викладання правознавства
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

В. М. Пекарчук

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права
Академії Державної пенітенціарної служби України

МЕТОДОЛОГІЯ СУЧАСНОГО ПРАВОЗНАВСТВА: СПРОБА КРИТИЧНОГО ОСМИСЛЕННЯ

Актуальність дослідження зумовлюється бінарним характером методології сучасного правознавства: по-перше, спостерігається єдність вчених щодо розуміння важливості методології для наукового пізнання правових явищ і процесів; по-друге, нині відсутня єдність у розумінні сутності та змісту методології сучасного правознавства. Вказується, що загальною вадою існуючих досліджень проблематики методології правознавства є відсутність спроб переосмислити значимість самої методології, критичного сприйняття методології правознавства як засобу об'єктивності отримуваних знань про правові явища та процеси.

Мета статті полягає в акцентуванні уваги вчених на доцільності переосмислення сутності методології сучасного правознавства через її критичне сприйняття. Додатково обґрунтовується значимість методології у науковій діяльності, фактором чого називається такий принцип наукового знання, як верифікація: визначаючи предмет дослідження і описуючи умови проведення експерименту, застосовані методи, дослідник робить можливим перевірку отриманих ним знань будь-яким іншим науковцем. Доводиться, що в межах правничої науки, з огляду на її особливості як частини гуманітарних досліджень, недоцільно застосовувати таку ж процедуру отримання знань, як і у природничих науках.

*До особливостей об'єкту пізнання правничих наук, які впливають на доцільність виокремлення більш значимих, ніж методологія, явищ, віднесено такі положення: 1) право є елементом культури, воно є явищем соціокультурним, його зміст є різним в межах різних правових культур; 2) тісний зв'язок права і моралі, сприйняття права за формулою, відображеною давньоримськими правниками: *jus est ars boni et aequi*; 3) у різних правових культурах як право сприймаються різні явища.*

Аналізуються окремі рішення Конституційного Суду України та Конституційного Суду Федеративної Республіки Німеччини.

Матеріали статті можуть бути використані для подальшого наукового дослідження методології сучасного правознавства. Основні положення роботи можуть бути орієнтирами для вироблення усталеного розуміння методологічного інструментарію пізнання правових явищ і процесів.

Ключові слова: культура, метод, методологія правознавства, мораль, право.

Постановка проблеми. У вітчизняній правничій науці перманентно піднімається проблематика методології. Іntenція вчених зосереджується на системі принципів, підходів і методів до пізнання правових явищ (здебільшого вказується на державно-правові явища, що пов'язано зі збереженням і навчальної дисципліни теорії держави і права, предмет якої має дво-

єдиний характер: держава і право; натомість західна правова культура не сприймає такого підходу, вивчаючи окремо загальну теорію права та політологію).

Попри те, що вітчизняні науковці вказують, що методологія є надзвичайно важливим засобом у науковому пізнанні права, наразі окреслена проблематика залишається нерозв'я-

заною, відсутній єдиний підхід до розуміння структури методології, її змісту і самої методології правознавства. Хоча при цьому зазначається тенденція до збільшення кількості кандидатських і докторських дисертацій на здобуття наукового ступеня з правничих спеціальностей.

Саме з методологією правознавства пов'язується реалізація принципу об'єктивності наукового пізнання. Розділ «методи дослідження» є складником вступної частини дисертаційних досліджень та авторефератів дисертацій. Нині методології правознавства іманентні такі протилежні характеристики: значимість методології як фактору об'єктивності отримуваних завдяки використанню її інструментарію наукових знань, необхідність оволодіння методологією наукового пізнання як критерію становлення науковця; відсутність єдності щодо інтерпретації методології правознавства, її сутності та змісту.

Наразі відбувається зміна вітчизняної правової доктрини через відмову від превалювання нормативістського розуміння права та імплементацію положень природно-правової школи права, що є чинником необхідності переосмислення значної кількості правових явищ в аспекті нової парадигми, що актуалізує проблематику методології сучасного правознавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематиці методології правознавства іманентна перманентність, що зумовлює звернення до неї значної кількості вітчизняних науковців, хоча при цьому майже відсутні її комплексні дослідження. Окремі аспекти методології правознавства досліджували науковці Є. Білозьоров, С. Гусарев, О. Мінченко, П. Рабінович, О. Тихомиров, М. Цвік. Найбільш комплексно питання методології правознавства у контексті процесів глобалізації та епохи постмодерну досліджували вітчизняні вчені Є. Білозьоров, М. Кельман, М. Козюбра, А. Кучук, О. Мінченко.

Так, Є. Білозьоров одним із перших у вітчизняній правничій науці зазначає про важливість дослідження правових явищ і процесів діяльничого підходу (саме на такому підході акцентує увагу і соціологічна школа права, з огляду на динамічний характер права, його конкретний, а не абстрактний, зміст). Використання діяльничого підходу у сфері права, на думку Є. Білозьорова, дозволяє побачити нерозривну єдність державно-правових явищ і людської діяльності. «При цьому правове явище може бути об'єктом впливу, засобом діяльності, метою або результатом, чинником зовнішнього впливу, але у всіх

випадках виявляється певне співвідношення людини і явища, зумовлене включенням особистості у складну систему соціальних взаємодій, побудованих на правових стандартах поведінки особи» [1, с. 29].

На окрему увагу заслуговує і спроба О. Мінченко суттєво переосмислити методологію права та право загалом, застосувавши до їх пізнання юридично-лінгвістичний підхід. На думку вітчизняної вченої, право можна адекватно сприйняти через його інтерпретацію як мовленнєвого явища, як тексту (у постмодерному розумінні); саме право розглядається авторкою як мовленнєва комунікація: «право, зокрема, *soft law*, є формалізованим мовленнєвим актом і символічним закріпленням «намірів про правила поведінки», мова виступає епістемологічним підґрунтям пізнання права» [2, с. 4].

На думку М. Козюбри, слід розмежовувати методологію права та методологію правознавства. При цьому вчений зазначає, що «зауважуючи помітний прогрес у дослідженні методологічних проблем правознавства, який відбувся в роки української незалежності, не можна не помітити, що у цій проблематиці продовжують існувати прогалини, застарілі, спрощені, а часом і просто хибні уявлення» [3, с. 22].

Варто наголосити, що вітчизняне видання «Право України» у 2014 році окремий номер присвятило саме проблематиці методології, назвавши тему номера так: «Методологія сучасної юридичної науки: загально- та спеціально-правові проблеми» [4, с. 3]. Хоча загальною вадою існуючих досліджень проблематики методології правознавства є відсутність спроб переосмислити значимість самої методології, відсутність критичного сприйняття методології правознавства як засобу об'єктивності отримуваних знань про правові явища та процеси.

Мета статті. З огляду на те, що у роботі такого виду не можливо здійснити детальну дескрипцію проблематики методології правознавства, **метою дослідження** є акцентування уваги науковців на доцільності переосмислення сутності методології сучасного правознавства через її критичне сприйняття.

Виклад основного матеріалу. Важко заперечити значимість методології для отримання наукових знань про явища і процеси. Досить чітко це положення продемонстрував відомий філософ Іван Ільїн, описуючи гіпотетичні ситуації зі сприйняттям картин незрячою людиною, музики – глухою людиною та роблячи висновок про необхідність застосування адекватних

способів для пізнання відповідних предметів [5, с. 344].

На нашу думку, значимість методології у науковій діяльності пов'язана з таким принципом наукового знання, як верифікація. Описуючи детально умови проведення експерименту, визначаючи предмет дослідження та проводячи дескрипцію застосованих методів, дослідник таким чином робить можливою перевірку отриманих ним знань будь-яким іншим науковцем, який, відтворюючи описані умови та використовуючи описані засоби, має дійти тих же самих висновків, що і перший дослідник. Саме це і зумовлює необхідність визначення методів пізнання: використання одним науковцем одних гносеологічних засобів, а іншим – інших, навіть за одних і тих же умов призведе до отримання різних результатів.

Це дозволяє зробити висновок про необхідність експериментальної форми досліджень, що вказує на важливість методології у сфері природничих наук. Навряд чи можливо отримати наукові знання в галузі хімії, фізики, астрономії без експериментів. Зауважимо, що ми не маємо на меті применшити значення інсайту для наукових відкриттів, однак гіпотеза дослідника усе одно має бути підтверджена через проведення експериментів з метою перевірки вірогідності інформації та надання їй якості наукового знання. Водночас для правової науки як частини гуманітарної сфери знань властиві особливості, які дозволяють поставити під сумнів доцільність використання описаного вище процесу отримання наукових знань. Серед іншого вкажемо на таке.

По-перше, право є явищем соціальним, більш того, соціокультурним: його зміст є різним в межах різних правових культур; право нерозривно пов'язане з цінностями суспільства; право є елементом культури відповідного соціуму. Тому виникає питання: а чи можна логічними засобами пізнати всебічно явища культури? Відповідь на нього нині є однозначною: звісно, що культуру не можна пізнати логічними засобами: культура – це насамперед не форма (епістемологія якої може бути здійснена за допомогою логічних методів), а зміст (який не можна пізнати за допомогою логічних методів).

Так, досить показовою у цьому сенсі може бути, наприклад, оцінка картини Казимира Малевича «Чорний квадрат». Або іншого полотна цього абстракціоніста **«Супрематична композиція», яка була продана на аукціоні у 2018 році за 85,8 млн доларів, або «Містич-**

ний супрематизм (Чорний хрест на червоному овалі)», який було куплено у 2015 році за 37,77 млн доларів [6].

Додамо, що при встановленні наявності чи відсутності стану крайньої необхідності при заподіянні смерті особі математичний розрахунок (краще врятувати сто осіб, позбавивши життя одну особу) не застосовується: людське життя є унікальним і не може вимірюватися кількісно. Або, наприклад, сума моральної шкоди: наскільки логічними методами її можна виміряти для визначення розміру матеріальної компенсації, адже кожен випадок унікальний і те саме діяння одна особа може взагалі не сприйняти як таке, що заподіює моральне страждання, для іншої особи – навпаки зазнає значних моральних страждань.

По-друге, право тісно пов'язане з мораллю. Понад те, не може бути аморального права. Чітко це положення простежується в межах школи природного права, яка превалює в західній правничій культурі (нагадаємо, Україна обрала для себе євроінтеграцію як вектор розвитку), що стало фактором імплементації теорії правової держави, принципу верховенства права, визнання людської гідності, людських прав. Системно й аргументовано взаємозв'язок права і моралі висвітлив відомий філософ права Л. Фуллер, зокрема, у праці «Мораль права». Філософ, виокремлюючи мораль, обов'язок та мораль прагнення, пов'язує право з першим різновидом моралі [7].

У вказаному контексті варто згадати рішення Конституційного Суду України у справі про призначення більш м'якого покарання, в якому ще в 2004 році орган конституційного контролю зазначив, що «право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема, норми моралі, традиції, звичаї... Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи. Справедливість – одна з основних засад права, вона є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин» [8]. Моральні явища не можуть бути пізнані суто логічними засобами. Цей висновок був зроблений ще відомим французьким фізиком, математиком, філософом науки А. Пуанкаре [9], що пов'язано з особливістю законів класичної логіки. Саме тому останнім часом окремі вітчизняні вчені, зокрема, Є. Білозьоров, О. Мінченко, вказують на необхідність застосування в царині права модальної логіки.

Показовим у контексті аналізованого постулату є рішення органу конституційного контролю Федеративної Республіки Німеччини, прийняте ще у 2006 році, яке стосувалося інтерпретації окремих положень закону «Про авіаційну безпеку», що дозволяли органам публічної влади знищувати захоплений терористами літак, який міг бути спрямований на важливі об'єкти життєзабезпечення суспільства або місця масового скупчення людей (закон було прийнято внаслідок подій 11 вересня 2001 року у Сполучених Штатах Америки). Конституційний Суд Федеративної Республіки Німеччини зазначив, що Конституція не дозволяє федеральній владі використовувати збройні сили у боротьбі зі стихійними лихами, серйозними аваріями зі спеціальною військовою зброєю. Дозвіл збройних сил відповідно до розділу 14 (3) Закону «Про авіаційну безпеку» збивати літак, який може бути використаний проти життя людей шляхом прямої дії збройною силою, пов'язаний із правом на життя відповідно до статті 2 (2) речення 1 Конституції. Він несумісний із гарантією людської гідності згідно п. 1 ст. 1 Конституції, оскільки зачіпає людей, які не причетні до вчинення дій на борту повітряного судна [10]. При цьому судді бачать можливість збиття літака (за вказаних умов) у випадку наявності на борту такого літака лише терористів.

Як бачимо, в обґрунтування свого висновку Конституційний Суд Федеративної Республіки Німеччини поклав розуміння людської гідності (ключова категорія моралі), якому навряд чи можливо дати чітке та однозначне визначення, особливо, використовуючи логічний інструментарій класичної логіки. У цьому аспекті зазначимо, що «більшість німецьких політиків визнають, що рішення Конституційного Суду поставило державу у скрутне становище. Адже, окрім застосування зброї, дієвих механізмів захисту від повітряних атак терористів немає» [11]. Зазначимо, що ще давньоримські правники стверджували: «*Jus est ars boni et aequi*» (право є мистецтвом добра і справедливості).

По-третє, як впливає з попередніх двох постулатів, у межах різних правових цивілізацій як право сприймаються різні явища. Тому використання одного і того ж методологічного інструментарію науковцями в різних правових культурах призведе до інших результатів. Так, дослідження джерел права в межах західної правової культури та в межах сім'ї мусульманського права одними і тими ж методами не дозволить отримати одні й ті ж результати. Можна

стверджувати, що коли вчений із правовим менталітетом, заснованим на сприйнятті релігійно-правового тексту як джерела права, буде досліджувати право, наприклад, в Англії, він отримає дещо інші результати, аніж правник із західним правовим менталітетом (хоча методологічні засоби будуть одні й ті ж).

Наведене дозволяє зробити висновок про невиконання методами, які означаються вітчизняними юристами-науковцями при проведенні наукових розвідок в царині права, функції забезпечення верифікації отриманих знань. У правових дослідженнях важливе значення насамперед має ментальний (ідеологічний) складник, який є фактором отримання вченим відповідних результатів. Тому не можна не згадати у цьому контексті слова вітчизняного вченого М. Козюбри про те, що «духовно-практичне освоєння соціальної дійсності через її багатоманітність не зводиться до наукового пізнання з його орієнтацією на такі критерії, як раціональність, об'єктивність, нейтральність, верифікованість» [3, с. 24].

Висновки і пропозиції. Таким чином, нині, враховуючи специфіку права як явища соціокультурного, існує необхідність у переосмисленні сутності та ролі методології у вивченні правових явищ і процесів.

Матеріали статті можуть бути використані для подальшого наукового дослідження методології сучасного правознавства. Основні положення роботи можуть бути орієнтирами для вироблення усталеного розуміння методологічного інструментарію пізнання правових явищ і процесів.

Список використаної літератури:

1. Білозьоров Є.В. Методологічні аспекти використання діяльнісного підходу в дослідженнях правових систем сучасності. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*, 2019. Вип. 34. С. 25–30.
2. Мінченко О.В. Юридико-лінгвістична теорія правознавства : дис. д-ра юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2019. 452 с.
3. Козюбра М.І. Методологія правознавства і методологія права: співвідношення понять та їх особливості. *Право України*. 2014. № 1. С. 22–32.
4. *Право України*. 2014. № 1. С. 1–384.
5. Ильин И.А. Кризис Безбожия. Собрание починений. Москва : «Русская книга», 1996. Т. 1. С. 332–358.
6. Топ-10 найдорожчих робіт Казимира Малевича. URL: <https://artslooker.com/top-10-naidorozhchikh-robot-kazimira-malevicha/>.

7. Фуллер Лон Л. Мораль права / пер. з англ. Н. Комарова. Київ : Сфера, 1999. 232 с.
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) № 15-рп/2004 від 2 листопада 2004 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v015p710-04>.
9. Пуанкаре А. Последние мысли. Главы из книги. URL: <http://vivovoco.astronet.ru/VV/PAPERS/ECCE/POINT.HTM>.
10. Leitsätze zum Urteil des Ersten Senats vom 15. Februar 2006. URL: https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2006/02/rs20060215_1bvr035705.html.
11. Політика й суспільство. Права людини дорожче безпеки. URL: <https://www.dw.com/uk права-людини-дорожче-безпеки/a-2476322>.

Kuchuk A. M., Pekarchuk V. M. Modern jurisprudence methodology: an attempt of critical thinking

The relevance of the study is stipulated by the binary nature of the methodology of modern jurisprudence: first, there is a unity of scientists to understand the importance of methodology for scientific knowledge of legal phenomena and processes; secondly, today there is no unity in understanding the essence and content of the methodology of modern jurisprudence. It is pointed out that a common flaw of existing research on the methodology of jurisprudence is the lack of attempts to rethink the importance of the methodology itself, the lack of critical perception of the methodology of jurisprudence as a means of objectivity of obtained knowledge about legal phenomena and processes.

The purpose of the article is to focus the attention of scientists on the feasibility of rethinking the essence of the methodology of modern jurisprudence through its critical perception. Additionally, the importance of methodology in scientific activity is substantiated, the factor of which is called the following principle of scientific knowledge as verification: defining the subject of research and describing the conditions of the experiment, methods applied, the researcher makes it possible to verify his knowledge by any other scientist. It is argued that within the legal science, given its features as part of the humanities, it is impractical to apply the same procedure for obtaining knowledge as in the natural sciences.

*The features of the legal sciences object knowledge, affecting the feasibility of identifying more significant phenomena than the methodology, include the following provisions: 1) law is an element of culture, it is a social and cultural phenomenon, its content is different within various legal cultures; 2) the close connection between law and morality, the perception of law according to the formula reflected by ancient Roman jurists: *jus est ars boni et aequi*; 3) in various legal cultures, various phenomena are perceived as law.*

Some decisions of the Constitutional Court of Ukraine and the Constitutional Court of the Federal Republic of Germany are analyzed.

The materials of the article can be used for further research of the modern jurisprudence methodology. The main provisions of the paper could be guidelines for developing a well-established understanding of the methodological tools of legal phenomena and processes knowledge.

Key words: culture, method, methodology of jurisprudence, morality, law.